

УДК 327.8

Вавринюк А. А.

**POWOJENNA GRANICA POLSKO-UKRAIŃSKA
A PRZESIEDLANIA LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ Z RP
W LATACH 1944–1947**

Zmiana wschodniej granicy Polski po 1944 r. spowodowała, że na polskim i ukraińskim pograniczu zamieszkiwała ludność często nieidentyfikująca się z państwem, w granicach którego się znalazła. Rządy Polski i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich uznały, że należy przesiedlić między innymi Ukraińców z Polski do ZSRR a Polaków z ZSRR do Polski. W tym celu podpisane zostały dwie umowy oraz wydano dwie instrukcje. Ponadto oba państwa powołały swych Pełnomocników oraz struktury terenowe, których zadaniem było sprawne przeprowadzenie ewakuacji. Brak możliwości technicznych spowodował, że zaplanowana na kilka miesięcy 1944 roku ewakuacja zakończyła się dopiero w 1947 r. wydaniem 6 maja komunikatem rządów Polski i Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W wyniku ewakuacji terytorium Polski opuściło około 500 tys. Ukraińców. W 1947 r. ambasador ZSRR w Warszawie zaproponował rządowi polskiemu kolejną ewakuację, która nie została zrealizowana.

Kluczowe słowa: ewakuacja, przesiedlenia, deportacja, pogranicze, umowy międzynarodowe, komunikat, rząd Polski, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, ZSRR, granica.

Вавринюк А. А. Післявоєнний польсько-український кордон і переселення українського населення з Польщі в 1944–1947 рр.

Зміна східного кордону Польщі після 1944 р. спричинила, що в польській і українській прикордонній зоні проживало населення, яке часто не ідентифікувалося з державою, у межах якої знаходилась. Уряди Польщі і Союзу Радянських Соціалістичних Республік погодилися на переселення українців з Польщі в СРСР, а поляків з СРСР до Польщі. З цією метою було підписано дві угоди, а також видано дві інструкції. Крім того обидві держави закликали своїх уповноважених, а також місцеві структури, завданням яких було чітке проведення евакуації. Брак технічних можливостей спричинив, що запланована на кілька місяців 1944 р. евакуація закінчилась тільки в 1947 р. виданням 6 травня розпорядження урядів Польщі і Української Соціалістичної Радянської Республіки. В результаті евакуації територію Польщі покинуло близько 500 тис. українців. У 1947 р. радянський посол в Варшаві, запропонував польському уряду наступну евакуацію, яка не була реалізована.

Ключові слова: евакуація, переселення, депортація, прикордонна зона, міжнародні угоди, розпорядження, польський Уряд, Польський Комітет Національного Визволення, Тимчасовий Уряд Національної Єдності, Українська Соціалістична Республіка Радянська, СРСР, кордон.

Ваврынюк А. А. Послевоенная польско-украинская граница и переселение украинского населения с Польши в 1944–1947 гг.

Изменение восточной границы Польши после 1944 г. повлекло, что в польской и украинской пограничной зоне проживало население, которое часто не идентифицировалось с государством, в пределах которого находилась. Правительства Польши и Советского Союза согласились на переселение украинцев из Польши в СССР, а поляков с СССР в Польшу. С этой целью были подписаны два соглашения, а также выданы две инструкции. Кроме того оба государства призывали своих уполномоченных, а также местные структуры, заданием которых было четкое проведение эвакуации. Нехватка технических возможностей привела к тому, что запланирована на несколько месяцев 1944 г. эвакуация закончилась только в 1947 г. изданием 6 мая распоряжения правительств Польши и

Украинской Социалистической Советской Республики. В результате эвакуации территорию Польши покинуло около 500 тыс. украинцев. В 1947 г. советский посол в Варшаве, предложил польскому правительству следующую эвакуацию, которая не была реализована.

Ключевые слова: эвакуация, переселение, депортация, пограничная зона, международные соглашения, распоряжения, Правительство Польши, Польский Комитет Национального Освобождения, Временное Правительство Национального Единства, Украинская Социалистическая Республика Советская, СССР, граница.

Wawryniuk A. A. Postwar Polish Ukrainian border and the resettlement of the Ukrainian population from Poland in the period of 1944–1947.

Changing the Eastern Polish border after 1944 meant that the Polish and Ukrainian frontier was often inhabited by people who did not identify themselves with any state, within which they were found. The governments of Poland and the Union of Soviet Socialist Republics agreed inter alia that the resettlement of Ukrainians from Poland to the USSR and the Poles from the Soviet Union to Poland should have been done. For this purpose, two agreements were signed and two statements were issued. In addition, both countries established their plenipotentiaries and regional structures, which goal was to carry out a smooth evacuation. Technical capacity meant that the evacuation planned for several months of 1944 was completed not before 1947 when on May 6, 1947 a statement of the Polish and Soviet governments was issued. As a result of the evacuation about 500 000 Ukrainians left the territory of the Poland. In 1947, the Soviet ambassador in Warsaw proposed another evacuation to the Polish government. This suggestion was not realized.

Key words: evacuation, resettlement, deportation, frontiers, international agreements, the statement, the Polish government, the Polish Committee of National Liberation, the Provisional Government of National Unity, the Ukrainian Soviet Socialist Republic, USSR border.

Aktualność badań. W 2014 r. mija 70 rocznica rozpoczęcia ewakuacji Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy. Jest to jeden z powodów, dla którego powyższy temat jest aktualny. Drugi z powodów to istniejący spór pomiędzy naukowcami polskimi i ukraińskimi co do wielkości i konieczności przeprowadzonych ewakuacji. Dla mnie najważniejszym jest fakt, iż niniejszy artykuł stanowi jeden z elementów pracy habilitacyjnej.

Analiza ostatnich publikacji. Tematyka tą zajmował się przede wszystkim Jurij Makar, autor monumentalnego dzieła „Od deportacji do Deportacji”. Píše na ten temat również Eugeniusz Misiło w dwutomowej monografii „Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USSR 1944–1946. Dokumenty”. Są to dwa najpoważniejsze opracowania poruszające tematykę zawartą w artykule.

Przedmiot i cel zadania naukowego. Przedmiotem i celami niniejszej pracy było ukazanie podstaw prawnych przesiedleń Ukraińców z Polski w 1944 r. i następnych, a także ich stoisku do konieczności opuszczania ojcowizn.

Wykład tekstu. Po przekroczeniu przez wojska radzieckie i II Armię WP tak zwanej linii Curzona w lipcu 1944 r., w Chełmie, a następnie w Lublinie rozpoczyna działalność Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, a następnie Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Jeden z ważniejszych problemów do załatwienia w tym czasie była sprawa uregulowanie stosunków narodowościowych na pograniczu polskim i radzieckim. W tym celu 9 września 1944 r. doszło do podpisania Układu dotyczącego ewakuacji Polaków z USSR i Ukraińców z Polski. Został on zawarty pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad [1]. W dniu jego zawarcia został on również ratyfikowany na posiedzeniu Krajowej Rady Narodowej odbytym w Lublinie [24]. Podpisy pod dokumentem złożyli: w imieniu PKWN – Edward Osóbka-Morawski, przewodniczący Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego a Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką reprezentował Nikita S. Chruszczow, przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych USSR.

Artykuł I wspomnianego dokumentu postawił w bardzo trudnej sytuacji wiele rodzin ukraińskich, które nie chciały opuścić terenów Polski. Stanowił on bowiem, że po podpisaniu Układu nastąpi ewakuacja wszystkich Ukraińców, Białorusinów, Rosjan i Rusinów, zamieszkujących tereny województw lubelskiego i rzeszowskiego, w tym między innymi Ukraińców z powiatu chełmskiego. Ten sam artykuł, w tym samym zdaniu mówił o tych, „którzy zechcą przesiedlić się z terytorium Polski na Ukrainę” i co do których będzie wyrażona zgoda Rządu Ukraińskiej SRR i Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Zapisano też, że „ewakuacja jest dowolna i dlatego przymus nie może być stosowany ani bezpośrednio, ani pośrednio, a chęć ewakuacji może być wyrażona zarówno ustnie, jak i pisemnie”. Pierwsze więc zdanie podpisanego Układu i następne, z punktu widzenia prawa dają wolną rękę w jego interpretacji od chęci wyjazdu deklarowanej w różnych formach, aż do nakazu czyli obowiązkowej repatriacji. Takie możliwości stwarzała zwłaszcza ustna forma wyrażania chęci wyjazdu z Polski, bez obowiązku składania oświadczeń. Osoby takie były wpisywane na listy wyjeżdżających. O ewentualnym skreśleniu z takiego zestawienia, nawet na wniosek zainteresowanego, władze podejmowały decyzje sporadyczne.

Kwerenda archiwalna dostarczyła też argumentów, że administracja województwa lubelskiego wiedziała o planowanej akcji przesiedleńczej jeszcze przed oficjalnym podpisaniem Układu. Świadczy o tym pismo z 8 września 1944 r., skierowane do powiatowych i gminnych rad narodowych województwa lubelskiego. Podpułkownik K. Sidor, przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie napisał w nim między innymi: „Ponieważ w najbliższym czasie na podstawie umowy między Polską a Republiką Ukraińską, ludność ukraińska na zasadach dobrowolności będzie przesiedlana z Polski na tereny Ukrainy Radzieckiej, a ludność polska zamieszkała na terenach Ukrainy Radzieckiej na teren Polski, należy w interesie ułożenia dobrych stosunków sąsiedzkich oraz zapewnienia na zasadach wzajemności ludności na Ukrainie jak najlepszych warunków ewakuacji nie robić nic co mogłoby popsuć te stosunki wzajemne a w szczególności: 1) nie spieszyć się z przejmowaniem kościołów, gdyż i tak w najbliższym czasie przejdą one w posiadanie Kościoła katolickiego; 2) lojalnie ustosunkować się do ludności ukraińskiej i do czasu dokonania ewakuacji uprawniać do korzystania z własnego szkolnictwa”[12].

Podpułkownik dodał jednocześnie, że „wszelkie wykroczenia z tytułu prześladowań narodowych jako nie tylko sprzeczne z duchem Manifestu (Lipcowego przyp. AW), ale i szkodliwe dla państwa Polskiego będą ścigane z całą surowością prawa”[12].

Jest w tym dokumencie po raz kolejny wspomniane, że wyjazdy miały być dobrowolne. Nie wykluczam takiej ewentualności. Nie wykluczam też, że część Ukraińców opuściła Polskę z własnej i nieprzymuszonej woli. Znam natomiast fakty powrotów przesiedlonych z Polski do ZSRR i ich starania o zalegalizowanie pobytu w miejscu poprzedniego zamieszkania.

Dokonując analizy wiele dokumentów archiwalnych dotyczących tej tematyki, odnalazłem zarówno decyzje nakazujące opuszczenia Polski, jak i orzeczenia o zgodzie na dalszy pobyt zainteresowanych Ukraińców w granicach powojennej Rzeczypospolitej. Należy także zwrócić uwagę, że obie umawiające się strony zgodziły się, że powyższa akcja przesiedleńcza określona zostanie jako ewakuacja.

Jest bezspornym, że przesiedlenia Polaków z Wołynia i Ukraińców ze wschodnich terenów Polski po 1944 r. były dokonywane pod przymusem, a rządy USRR i RP uważały te mniejszości za wrogie, a tym samym niepożądane na swoich terytoriach.

Na podkreślenie zasługuje również fakt, że w okresie, gdy trwała jeszcze wojna, wszelkie decyzje, również polityczne przedstawiciele PKWN podejmowali po uzgodnieniach lub pod dyktando wschodniego sąsiada. Na potwierdzenie tej tezy przywołuję tajną instrukcję wykonawczą, przekazaną rządowi polskiemu 22 września 1944 przez przedstawiciela ZSRR przy PKWN - gen. Nikołaja Bułganina[17, s. 45–59]. Dokument ten składa się z 60 punktów, podzielony na VIII rozdziałów: 1) O porządku przesiedlenia i rozdziale ziemi; 2) O trybie spisywania zaległości w dostawach kontyngentów, opłat ubezpieczeniowych i podatków; 3) O trybie zdawania i przyjmowania produktów rolnych od ewakuowanych gospodarstw; 4) O porządku i wysokości

wydawania zapomóg; 5) O trybie wywozu mienia przez przesiedlanych; 6) O trybie sporządzania opisu mienia pozostawionego przez przesiedlonych; 7) O organizacji przesiedlenia; 8/ Pełnomocnicy i przedstawiciele [17, s. 45–59].

Dokument określa daty skrajne przesiedlania, które miały się rozpocząć od 15 października 1944 r. i zakończyć się 1 lutego 1945 r. [18, s. 45–59].

Instrukcja zapewniała też, gwarantowano że rolnicy wyjeżdżający do USRR oprócz wielu zachęt otrzymają ziemię. Udający się do obwodu drohobyckiego mieli mieć zagwarantowane do 7 ha gruntów. W obwodzie lwowskim wielkość otrzymanej ziemi miała być taka sama. W obwodzie stanisławowskim również na każdą rodzinę 7 ha pola. Identyczną powierzchnię gruntów mieli otrzymać udający się do obwodu tarnopolskiego. Do 10 ha ziemi gwarantowano tym, którzy zdecydują się na osiedlenie w obwodach: wołyńskim i rówieńskim, gdzie obiecywano do 10 ha gruntów [19, 47, 48]. Od podanych wielkości były też wyjątki. Przykładowo potencjalni mieszkańcy rejonu górskiego Zabiego mogli liczyć na działki do 1 ha, a w kilku rejonach obwodu tarnopolskiego np. wiśniowieckim, zbarskim, kateburskim, łanowieckim, nowosielskim, zbarskim, kateburskim, łanowieckim, nowosielskim, poczajowskim czy szumskim planowana górna granica przydziału wynosiła do 10 ha. Podobnie było w niektórych rejonach obwodu drohobyckiego: sławskiego, Stryjewskiego, ustrzyckiego dolnego i chyrowskiego [20, s. 47]. Instrukcja podawała również, że przydzielona ziemia to przede wszystkim była własność polskich rolników.

Ważnym rozstrzygnięciem prawnym związanym z przesiedleniami było powołanie administracji niezbędnej do przeprowadzenia w/w akcji. Tworzyli ją Pełnomocnicy Rządu RP i USRR, z siedzibą w Lublinie (na terenie Ukrainy w Łucku), którzy poprzez swoje struktury terenowe mieli zapewnić przesiedlanym transport, konwój, zaopatrzenie na czas podróży, ustalenie miejsc postoju podczas jazdy itp. Po stronie polskiej, w tzw. terenie urzędowali rejonowi pełnomocnicy. Strona ukraińska miała swoje przedstawicielstwa we Włodawie, Chełmie, Hrubieszowie, Tomaszowie, Lubaczowie, Jarosławiu, Przemyślu, Lesku, Zamościu, Krasnymstawie i Biłgoraju. Wskazano także ich siedziby po stronie USRR. Były to: Mała Włodawka, Byczków, Przewóz, Uściług, Sokal, Parchacz, Rawa Ruska, Krakowiec, Medyka, Wackowie, Laskowice i Ustianowa [9].

Rejonowi Pełnomocnicy Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Ukraińskiej SRR pracowali w: Brodach, Chodorowie, Czortkowie, Drohobyczu, Dubnie, Kamionce Bugskiej, Kowlu, Krzemieńcu, Lwowie, Łucku, Rawie Ruskiej, Równem, Samborze, Stanisławowie, Stryju, Tarnopolu, Włodzimierzu Wołyńskim i Złoczowie [9].

W styczniu 1945 r. opublikowana została instrukcja uzupełniająca do Układu z 9 września 1944 r., w którym (pkt 5) zapisano, że „wszystkie sprawy związane z repatriacją podlegają Państwowemu Urzędowi Repatriacyjnemu (PUR) w Lublinie, mieszczącemu się przy ulicy Ogrodowej nr 12 [21, s. 73]. Ważną informacją było podanie do publicznej wiadomości możliwości otrzymywania wiz do ZSRR Polakom, którzy chcieliby uregulować na Ukrainie likwidację pozostawionego mienia lub w sprawach rodzinnych. Przedstawicielstwo ZSRR mieściło się wówczas przy Polskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego w Lublinie, ul. Wieniawskiego 12 [22, s. 74].

W punkcie 25, rozdziału C zapisano, w jaki sposób należy rozdysponować plony rolników od ewakuowanej ludności ukraińskiej. Z treści wynika, że miała je przejmować Armia Czerwona, Wojsko Polskie i lokalne władze administracji ogólnej.

Na podstawie omawianego Układu z września 1944 r., Ukraińcy mieli opuścić Polskę, a Polacy USRR. Jest faktem, że Ukraińcy – czemu trudno się dziwić – nie chcieli wyjeżdżać dobrowolnie.

W związku z miernymi wynikami przesiedleń w niektórych powiatach w latach 1944–1945, władze polskie postanowiły między innymi: ludność ukraińską wyłączyć z reformy rolnej PKWN, zlikwidowano szkolnictwo ukraińskie, odmówiono uznania Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej, a działalność Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego znacznie ograniczono.

Pomimo tych niedogodności Ukraińcy niezbyt chętnie decydowała się na wyjazd. Do połowy 1945 (do kiedy to stosowano zasadę dobrowolności) wyjechało około 80 tysięcy osób.

W związku ze słabym odzewem władze zdecydowały się na rozmowy. 24 lipca 1945 zorganizowano spotkanie przedstawicieli rządu polskiego z kilkunastoma przedstawicielami

ludności ukraińskiej (J. Konstantynowicz, M. Korolko, P. Dudka, W. Wojtowicz, J. Czolij, I. Wizeruk, A. Nazarewicz, J. Maślak i inni) [10] powołanymi osobiście przez premiera Edwarda Osóbkę-Morawskiego. Delegaci ukraińscy oświadczyli, że: „nie zamierzają opuszczać ziem zamieszkiwanych od wieków; są obywatelami polskimi i oczekują traktowania zgodnego z Konstytucją RP; domagają się równości w dostępie do reformy rolnej; domagają się swobód religijnych; domagają się otwarcia szkół z ukraińskim językiem nauczania; domagają się zezwolenia na reaktywację ukraińskiego ruchu spółdzielczego; proszą o zgodę na założenie ukraińskiej partii demokratycznej; proszą o amnestię dla „przestępców politycznych” [25].

Tymczasem w 1945 r. została zawarta umowa pomiędzy Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik radzieckich o prawie zmiany obywatelstwa radzieckiego osób narodowości polskiej i żydowskiej, mieszkającej w ZSRR i o ich ewakuacji do Polski i o prawie zmiany obywatelstwa polskiego osób narodowości rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, rusińskiej i litewskiej zamieszkujących na terytorium Polski i o ich ewakuacji do ZSRR [2].

Wiele kontrowersji budzi liczba przesiedlonych Ukraińców. By ewentualnie – przynajmniej częściowo wyjaśnić ten temat, w oparciu o dane prezentuję stosowne dane.

Tabelę nr 1

**Ilość Ukraińców zdeklarowanych na wyjazd do ZSRR,
a ilość przesiedlonych według stanu na dzień 1 stycznia 1946 r.**

L.P.	Rejonowe Przedstawicielstwo	Stan ludności ukraińskiej i innej objętej umową o ewakuacji na dzień 1 X 1944 r.		Ilość zgłoszonych do ewakuacji		Ewakuowano		% ewakuowanych
		Rodzin	Osób	Rodzin	Osób	Rodzin	Osób	
Lubelskie								
1.	Biłgoraj	4.818	18.005	4.677	17.915	4.277	16.523	88,8
2.	Chełm	9.414	34.840	8.965	33.965	8.965	33.195	95,2
3.	Hrubieszów	18.934	71.098	11.505	40.403	10.600	37.173	56,0
4.	Krasnystaw	1.072	3.315	953	2.932	877	2.715	81,8
5.	Tomaszów L.	10.360	41.441	7.201	25.347	7.173	25.293	69,2
6.	Włodawa	5.418	19.581	4.288	14.684	3.177	10.918	58,6
7.	Zamość	1.648	5.845	1.648	5.845	1.543	5.480	93,3
Razem		51.664	194.125	39.237	140.321	36.612	131.261	70,9
Rzeszowskie								
1.	Gorlice	4.006	18.120	3.297	16.295	3.070	13.676	76,5
2.	Jarosław	14.495	58.649	6.036	23.681	6.029	23.649	41,6
3.	Jasło	1.997	8.259	1.779	7.254	1.774	7.241	88,8
4.	Lesko	11.407	45.628	1.082	4.222	826	3.421	7,6
5.	Lubaczów	11.857	53.207	6.802	28.736	6.498	27.603	54,8
6.	Przemyśl	17.929	69.595	15.478	52.333	15.646	52.769	87,3
7.	Sanok	18.522	70.461	7.299	31.607	7.022	30.572	37,9
Razem		80.213	323.919	41.773	164.128	40.901	158.931	51,0
Krakowskie								
1.	Nowy Sącz	5.032	24.217	4.482	19.812	4.482	19.812	88,3
Inne								
1.	Inne	513	1.615	513	1.615	503	1.487	98,1
Ogółem		137.432	543.876	86.005	325.876	82.498	311.491	60,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV-22, k-25.

Z powyższego zestawienia wynika, że 137.432 rodziny ukraińskie były objęte przesiedleniem. Liczyły one 543.876 osób. Do ewakuacji zgłosiło się 86.005 rodzin z 325.876 osobami, z tego ewakuowano 82.498 rodzin liczących ogółem 311.491 osób. Łącznie według stanu na 1 stycznia 1946 r. ewakuowano tylko 60% rodzin i osób przewidzianych do wyjazdu do ZSRR.

W zaistniałej sytuacji władze polskie postanowiły użyć do sprawnego przeprowadzenia przesiedlenia wojsko. Efekty działania żołnierzy w tym zakresie były wymierny. Do 1 lipca 1946 r. z powiatu Tomaszów Lubelski ewakuowano 11 167 osób (2931 rodzin), z powiatu hrubieszowskiego – 30 017 osób (7615 rodzin), z powiatu włodawskiego 13 797 osób (4052 rodziny). W pozostałych powiatach wojsko nie brało udziału w w/w akcjach.

Warto zauważyć, że dużym problemem dla władz polskich byli żołnierze Armii Czerwonej oraz – co prawda nielicznie – Wojska Polskiego, którzy wracając do cywila na ojcowizny spotykali się z osadnikami obejmującymi dawne gospodarstwa ich rodziców na mocy decyzji władz polskich. Część z nich opuszczała kraj udając się do ZSRR, a część wyrażała wolę pozostania w RP. Przykładowo jeszcze w grudniu 1945 r. część Ukraińców z gmin: Uhnin i Targoszyn, próbowała wyjednać u starosty powiatowego w Tomaszowie zgodę na pozostanie w Polsce, wskazując jednocześnie na nadużycia dokonywane przez wojsko w trakcie przesiedlenia [27, s. 68, 69]. Byli czerwonoarmiejcy udali się nawet do wicewojewody, ale ich prośby zostały załatwione odmownie.

Omawiając ten okres trzeba zauważyć problemy z jakimi borykała się ówczesna władza, a konkretnie Rejonowi Pełnomocnicy Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności. Mam tu na myśli przede wszystkim brak dostatecznej ilości podwozów konnych, wagonów kolejowych itp. oddanych do ich dyspozycji. Przykładowo można tu wymienić decyzję Pełnomocnika Ukraińskiego do spraw Przesiedleń w Tomaszowie Lubelskim, który chcąc skrócić czas oczekiwania rodzinom ukraińskim na odjazd do USRR, wynoszący nawet do 12 dni, nakazał, by do jednego wagonu ładowano od 6 do 7 rodzin, gdy zwyczajowo umieszczano tam 2 – 3 rodziny [28, s. 71].

Inny problem pojawił się w roku kolejny 1947, kiedy to zauważono, że do byłych swoich posiadłości w Polsce wracali uprzednio przesiedleni Ukraińcy.

Może o tym świadczyć między innymi pismo Przedstawiciela Głównego Rządu R.P do Spraw Ewakuacji nr 96/47 z dnia 4 lutego 1947 r. skierowane do Starosty Powiatowego w Chełmie: „Ze wsi Brzeźno, gm. Świerże, pow. Chełm 28 mieszkańców zwróciło się do tut. Urzędu z prośbą o anulowanie opisów mienia, które rzekomo zostało sporządzone pod przymusem. W sprawie tych obywateli mają się znajdować w Starostwie Chełmskim specjalne pisma Ministerstwa. Ponieważ wyłącznie na podstawie podań trudno jest zorientować się o rzeczywistym stanie rzeczy, a zachodzi możliwość, że obywatele ci wyjechali do USRR, a następnie powrócili nielegalnie – proszę o dokładne naświetlenie sprawy tych ludzi, których gospodarstwa zostały przekazane na rzecz Skarbu Państwa, a oni sami pozostali w Polsce” [14].

Nie wykluczone, że w/w pismo było następstwem podania skierowanego przez Polaków – emigrantów zza Bugu, którzy mimo przydziału gospodarstw nie mogli się na nich osiedlić:

- 27 stycznia 1947 grupa repatriantów polskich zza Bugu skierowała pismo do wojewody lubelskiego z prośbą o wyjaśnienie ich statusu: „Do Obywatela Wojewody w Lublinie. Repatrianci zza Buga, zam. we wsi Brzeźno gm. Świerże pow. chełmskiego. „Podanie. My, niżej podpisani mieszkańcy wsi Brzeźno gm. Świerże pow. chełmskiego zwracamy się uprzejmie do Obywatela Starosty w Lublinie z prośbą o wyjaśnienie nam w sprawie wyjazdu Ukraińców, którzy są zapodani na wyjazd do Związku Radzieckiego. Gdyż my jako repatrianci zza Buga przyjechaliśmy do Polski w 1945 r. i zostaliśmy skierowani przez PUR do wsi Brzeźno pow. chełmskiego, gdzie zostały nam przydzielone gospodarstwa, na których do tej pory mieszkają Ukraińcy. A my tułamy się po cudzych kątach i nie mamy żadnego środka do życia, gdyż inwentarz który posiadali, musieliśmy wysprzedać na wyżywienie rodziny. A nasze starostwo w Chełmie obiecuje nam, że Ukraińcy muszą wyjechać. Ale do tej pory, choć dostali trzy razy upomnienia, siedzą na miejscu. Toteż proszę Obywatela Wojewodę o wyjaśnienie nam, czy mamy czekać na poukraińskie gospodarki i na wyjazd Ukraińców, czy też nie. Brzeźno, dnia 27 I 1947 r. [15].

O niechęci związanej z wyjazdem Ukraińców z Polski świadczy też fakt, że w wielu rejestrach

ludności ukraińskiej, sporządzonych w związku z organizacją transportów za Bug, już w trakcie sprawdzania transportów ze stroną Sowiecką [26] stwierdzano wiele braków osób, które miały opuścić Polskę. Przykładowo w wykazach z Turki, gmina Turka, powiat chełmski strona polska stwierdziła brak 2 rodzin (pozycja na liście: 91 i 92), a strona sowiecka nie potwierdziła wyjazdu 16 rodzin. Powyższy fakt został odnotowany przez obie strony 7 lipca 1945 r. [13]. Tylko w tej gminie podobnych przypadków było znacznie więcej [13].

Do 15 sierpnia 1945 r., według danych głównego przedstawiciela rządu RP do spraw ewakuacji J. Bednarza (moim zdaniem można je traktować jedynie orientacyjnie) z województwa lubelskiego wyjechało 66,4 % osób podlegających akcji, z rzeszowskiego - 28%, a z krakowskiego 55,6 %. W niektórych powiatach zamieszkałych przez Łemków odsetek ten przedstawiał się następująco: powiat gorlicki – 70 %, jasielski – 91,2 %, sanocki – 27 % i nowosądecki – 55,6 % [8].

Prof. Jurij Makar w monumentalnym dziele zatytułowanym „Od deportacji do deportacji”, akcję przesiedleńczą Ukraińców z Polski podzielił na IV okresy nazywając je jako: 1) prawie dobrowolny wyjazd; 2) przekonać Ukraińców aby wyjechali; 3) zapomnieć o dobrowolności przesiedlenia oraz 4) czyszczenie wymiany ludności, a w podpunkcie używając nazwy „za wszelką cenę wysiedlić resztę Ukraińców” [16, s. 20, 21].

Autor artykułu podzielił powyższy podział, uznając, że ma on pokrycie w faktach zarówno w postaci dokumentów archiwalnych, jak również w bogatej literaturze przedmiotu.

6 maja 1947 rządy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej wydały wspólny komunikat o zakończeniu przesiedlenia obywateli polskich z terytorium ZSRR do Polski i ludności ukraińskiej z terytorium Polski do ZSRR oraz o podpisaniu dwu aktów: „o zakończeniu ewakuacji ludności ukraińskiej z terytorium Polski do ZSRR podpisany przez głównego pełnomocnika Rządu Ukraińskiej SRR do spraw ewakuacji i głównego przedstawiciela Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Lublinie” [23, s. 349, 350].

Kończył się więc trwający prawie trzy lata okres przesiedleń z Polski na Ukrainę i odwrotnie. Pomimo tego strona sowiecka planowała dalsze przesiedlenia. 19 stycznia 1949 r. w Ministerstwie Spraw Zagranicznych RP w Warszawie odbyła się rozmowa ministra Modzelewskiego z ambasadorem ZSRR w Polsce Lebediewem, który poinformował, że „Ukraińska Republika wystąpiła w Moskwie z propozycją zawarcia umowy repatriacyjnej z Polską w sprawie przesiedlenia Ukraińców znajdujących się w Polsce w sprawie przesiedlenia Ukraińców, znajdujących się w Polsce – na Ukrainę. Rząd Radziecki zgodził się z tą propozycją i zwraca się do nas (notatkę sporządził minister przy. AW) po odpowiedź. Strona ukraińska jest gotowa już do podjęcia rokowań” [4]. Ważna jest przy tym odpowiedź polskiego ministra i jej aprobaty ze strony ambasadora ZSRR. Chodzi o następujące stwierdzenia: „1) W swoim czasie zakomunikowano nam w Moskwie autorytatywna odpowiedź, iż wszystkie sprawy repatriacyjne zostały zakończone i że kontynuowanie nie ma sensu; 2) Gdyby zawarto ewentualnie umowę, to musi być ona dwustronna tj. zapewniająca Polakom, którzy by sobie tego życzyli, powrót ze Związku (Radzieckiego przyp. AW) do Polski; 3) Oczywiście tego rodzaju umowa spowodowałaby duży ruch i duży szum” [4]. Ambasador Lebediew zgodził się z moimi wywodami (dodając, że jest to oczywiście tylko jego osobiste zdanie).

Pozostawał do rozwiązania jeszcze jeden problem, dotyczący wracających z wojska rezerwistów. 17 lutego 1949 r. Generalny Pełnomocnik Rządu do spraw Repatriacji informował, że po wygaśnięciu umów z 1944 r. i 1945 r. w sprawie repatriacji, na terytorium Polski przebywało wiele osób, które z różnych względów nie skorzystały z prawa wyjazdu do ZSRR. W omawianym dokumencie jest adnotacja, że w stosunku do osób, których pobyt w RP spowodowany był warunkami wojennymi w 1947 i 1948 r. przeprowadzona została przymusowa repatriacja, która do końca 1948 r. objęła 4986 osób, w tym z województw: białostockiego – 179 osób, z bydgoskiego – 135 osób, z gdańskiego – 384 osoby, z katowickiego – 166 osób, z kieleckiego – 28 osób, z krakowskiego – 1072 osoby, z lubelskiego – 40 osób, z łódzkiego – 178 osób, z olsztyńskiego – 365 osób, z poznańskiego – 203 osoby, z rzeszowskiego – 22 osoby, ze szczecińskiego 1049 osób, z warszawskiego – 1076 osób oraz z wrocławskiego – 89 osób [3].

Tymczasem „Ukraińska Prawda” podała, że w 2011 r., że „Ukraińcy, przesiedleni w latach 1944–1946 z Chełmszczyzny, Podlasia i innych etnicznych terytoriów, które teraz znajdują się w Polsce, domagają się przyznania im statusu narodu deportowanego, odszkodowania za straty moralne i materialne, jak również rozwiązania kwestii dotyczących pogrzebu ofiar represji politycznych na terytorium Polski i uproszczenia zasad przekraczania granicy dla tej kategorii obywateli. (...) Jak oświadczył prezes Kongresu Aleksander Borowik, nadszedł czas aktywnej walki o prawa deportowanych i o zadośćuczynienie moralne i materialne odszkodowania, o przywrócenie historycznej prawdy i sprawiedliwości. W tym celu, według jego słów, należy stworzyć partię, rejestrując jej pierwsze podstawowe ośrodki w nie mniej niż trzynastu obwodach Ukrainy. (...) W umowie akcja ta została zakwalifikowana jako dobrowolna ewakuacja ludności, a przesiedleńcom w nowym miejscu na radzieckiej Ukrainie obiecano kompensację w ziemi rolniczej – nie mniej niż 15 hektarów na rodzinę. Ale w rzeczywistości ludziom odebrano w kołchozach większość tego mienia i bydła, które zdołali zabrać ze sobą. Według dokumentów archiwalnych, ukraińscy przesiedleńcy pozostawili w Polsce 102000 gospodarstw, 461 tysięcy hektarów gruntów ornych, porzucili prawie 90000 budynków mieszkalnych i 160000 budynków gospodarczych, szacunkowej wartości 615,8 milionów zł. Pozostawili 165700 hektarów ziemi zasianych upraw zbożowych i zdali na potrzeby Armii Czerwonej mienie i produkty o wartości ponad 17 mln zł.” [29].

Warto w tym miejscu przywołać źródła archiwalne dotyczące wyceny i rozliczeń mienia pozostawionego przez ludność radziecką, która opuściła Polskę oraz ludność polską, która opuściła ZSRR. Wiele dokumentów dostarcza różnej wiedzy. Spośród nich wybrałem dwa. Pierwszy dokonuje analizy, która ujawniła następujące dane: 1) ludność radziecka pozostawiła: domów mieszkalnych 92.139 o kubaturze 16.616.321; budynków gospodarczych 166.024 o kubaturze 19.971.221; 2) ludność polska pozostawiła (bez litewskich aktów jednostronnych) domów mieszkalnych 120.884 o kubaturze 21.014.486; budynków gospodarczych 201.660 o kubaturze 22.389.143. c/ ludność polska pozostawiła więcej domów mieszkalnych 28.745 o kubaturze 4.398.165; budynków gospodarczych 35.636 o kubaturze 2.417.922 [5]. Kolejne zestawienie – bardziej szczegółowe podaje, że ludność polska pozostawiła więcej budynków miejskich mieszkalnych o 25.500 o kubaturze 5.941.663 m³; budynków miejskich gospodarczych o 33.110 o kubaturze 2.279.618 m³; budynków murowanych mieszkalnych o 16.352 o kubaturze 4.122.055 m³; budynków murowanych gospodarczych o 14.449 o kubaturze 1.460.174 m³; budynków mieszkalnych drewnianych i glinianych krytych słomą o 1.136 o kubaturze mniejszej niż wyjeżdżający do ZSRR o 3.320.350 m³; budynków gospodarczych drewnianych i glinianych krytych słomą o 31.658 o kubaturze 1.661.722 m³ [6].

W kolejnym dokumencie znajduje się następująca konkluzja: „mienie pozostawione przez ludność ukraińską nie powoduje nadwyżki ilości tego mienia w stosunku do mienia pozostawionego przez ludność polską w USRR [7].

Są też zapisy o anulowaniu wzajemnych ewentualnych roszczeń związanych z przesiedleniami ludności i pozostawionym przez nich mieniem ruchomym i nieruchomym.

Sprawa wyjazdów z rodzinnych stron zarówno Ukraińców z Polski, jak i Polaków z Ukrainy budzi wiele kontrowersji. Dotyczy to zarówno osób zajmujących się wspomnianą tematyką naukowo, jak również tych, którzy wyjechać musieli. Potwierdzają to zarówno konferencje naukowe z udziałem przedstawicieli polskiego i ukraińskiego świata nauki, a także rozmowy z osobami, które kiedyś mieszkały w Polsce lub na Ukrainie. Należy dodać również i to, że problematyka ta dzieli również – przynajmniej niektórych – polityków obu państw.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Przeprowadzona kilkakrotnie akcja przesiedlania Ukraińców z Polski do USRR była – przynajmniej w części chybiona. Według danych archiwalnych na dzień 1 stycznia 1946 r. przesiedlonych zostało tylko 60 % osób i rodzin przewidzianych do ewakuacji. Dalszym etapem badań będzie opracowanie szczegółowych danych statystycznych i faktograficznych dla jednego z przygranicznych polskich powiatów.

LITERATURA I OBJAŚNIENIA

1. Archiwum Akt Nowych (AAN), Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium U.S.S.R. i ludności ukraińskiej z terytorium Polski, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 245/IV-22, k – 99. Układ zawarty 9 września 1944 r. ten nie został ogłoszony w Dzienniku Ustaw, ani w Monitorze Polskim, ale o jego ważności świadczy wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 20 maja 2003 r. Nr II SAB 419/02. Dokument podpisali: Edward Osóbka-Morawski i Nikita S. Chruszczow.
2. AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV – 22, k – 138.
3. AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV – 22, k – 50.
4. AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV – 22, k – 52.
5. AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV – 22, k – 68.
6. AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV – 22, k – 69.
7. AAN, Archiwum Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV – 22, k – 71.
8. AAN, GPRd/sELU, sygn. 397/164. Sprawozdanie z przebiegu ewakuacji ludności ukraińskiej i innej do USRR, stan na dzień 15 sierpnia 1945 r.
9. AAN, Kołodziej E., Informator o zasobie archiwalnym, stan na 31 marca 2005 r., Warszawa 2005.
10. AAN, Protokół konferencji w Ministerstwie Administracji Publicznej z udziałem delegatów ludności ukraińskiej, VI Oddział, KC PPR, 295/VII-158,k. 1-7
11. Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie (APLOCh), Akta gminy Rejowiec, sygn. 357, bp.
12. APLOCh, Akta gminy Rejowiec, sygn. 357, bp.
13. APLOCh, Akta gminy Turka, sygn. 359.
14. APLOCh, Akta Starostwa Powiatowego w Chełmie, sygn. 112.
15. Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, sygn. 76, k. 3 - 4.
16. Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців. 1945-1947. Дослідження. Спогади. Документи. Т.1. – Чернівці: Букрек, 2011. – С. 20–21.
17. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 45-59.
18. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 45-59, artykuł VII, pkt 33.
19. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 47, 48, art. 5.
20. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 47.
21. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 73.
22. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 74.
23. Misiło E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, s. 349, 350.
24. Orzeczenia Najwyższego Sądu Administracyjnego z 20 maja 2003 r. Nr II SAB 419/02.
25. Por. Wysiedlenie Ukraińców z RP do ZSRR 1944-1946 [w:] http://chomikuj.pl/konpolros/Dokumenty/E-book/Wysiedlenie+Ukrai*c5*84c*c3*b3w+z+RP+do+ZSRR+1944,1618854782.docx data odczytu (26 V 2013).
26. Takiego nazewnictwa używano w dokumentach wyjazdowych sporządzonych przez Rejonowego Przedstawiciela Rządu RP do Spraw Ewakuacji w Chełmie.

27. Wysocki J., Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1944-1989, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2011, s. 68, 69.
28. Wysocki J., Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1944-1989, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2011, s. 71.
29. Депортовані з Польщі українці створюють партію і вимагають компенсації [w:] <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/05/23/39503/> data odczytu (27 V 2013).